

SZOCIOLÓGIAI SZEMLE 22(1): 137–144.

Konfliktusok és „feloldások”

Szervezet, konfliktus, mediáció: Tanulmányok a 100 éve született Rézler Gyula emlékére.

Szerkesztette: Janky Béla. Budapest, Rézler Gyula
Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2011, 249 o.

BEZSENYI Tamás

tamasbezsenyi@gmail.com

2011-ben volt Rézler Gyula születésének századik évfordulója, aminek tiszteletére munkatársai, tanítványai a tudós nevét viselő alapítvány és a Gondolat Kiadó segítségével két kötetet jelentettek meg. A Válogatás Rézler Gyula 1932 és 1999 között megjelent írásaiból Tóth Pál Péter (2011) szerkesztésében két csoportba gyűjti a műveket (a második világháborúig, illetve az azt követően írtakra). Ezzel némiképp szemben áll a szerkesztő Szociológiai Szemlében megjelentetett nekrológia (Tóth 2002: 85–89), ahol Rézler életművét négy részre osztotta. 1938-tól kezdve, első doktorálásával egy időben a Miniszterelnökség gazdaságkutató osztályán a kormányzati lépések hatásait vizsgálta, miközben a hazai munkásság szociológiájával foglalkozott. 1948-ban egy kommunista barátja segítségével egy nappal előzte meg a letartóztatását elhatározó ÁVH-t és az Egyesült Államokba menekült, ahol egyetemi katedrához jutott. Nyugdíjba vonulása után választott döntőbíróként (arbitráló) futott be karriert az ezredfordulóig, végül hazatérve több egyetem (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) vendégoktatójaként haláláig órákat adott. Ezt a gazdag életutat nyilván nem lehet az írások alapján teljes egészében így szegmentálni. Tóth Pál Péter válogatásában nagyobb hangsúlyt fektetett Rézler emigrálását megelőző műveire, illetve a kötet második részében szereplő 1945 után született írások is jobbra az első rész témáihoz kapcsolódnak.

A jelen recenzió tárgyát képező másik kötet viszont (Janky 2011) jobban beláthatóvá tette Rézler Gyula változatos és fordulatokban gazdag munkásságát, annak ellenére, hogy nem a száz éve született társadalomkutató, hanem az ő szellemi nyomvonalán (is) haladó kortárs szociológusok, mediátorok és jogászok műveiből áll össze, amelyeknek megszületését a Rézler Gyula-ösztöndíj

programja támogatta. Az alapítvány ösztöndíjakat ad két amerikai egyetemen történő részképzésre (Indiana University, University of New Mexico), továbbá doktorandusz hallgatók és PhD-re készülők számára Magyarországon. Az alapítvány idáig több mint száz fiatal kutató munkáját támogatta, és 2010-ben elnyerte a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Kármán Tódor-díját.

Janky Béla szerkesztésében a centenáriumra megjelent kötet, a Szervezet, konfliktus, mediáció – Tanulmányok a 100 éve született Rézler Gyula emlékére című tanulmánygyűjtemény egybefogja az 1995-ben Magyarországon létrehozott alapítvány ösztöndíjasainak írásait három nagy blokkba szedve.

Előrebocsátom, egy ilyen széles körű tematikával bíró tanulmánykötetet recenzió formájában csak úgy lehet hitelesen bemutatni,¹ hogy a recenzens a gazdag témaválasztékból kiemel műveket, de az egy témához tartozókból is a különböző megközelítéseküket részesíti előnyben.

Az első rész Az átmenet szervezet- és munkaszociológiája címmel a rendszerváltás hatására átalakuló, a gyáripari dolgozók, a privatizáció miatt megváltozó felsővezetők lehetőségeit elemzi. A nyitótanulmány Bartha Eszter tollából egy nagyobb egészhez, a Magányos harcosok (2011) címen kiadott szociológiai doktori disszertációja témájához kapcsolódik.

Rézler Gyula A magyar munkás szociális helyzete című írásában leszögezi, hogy „az ipari munkásosztály körülményeit döntő módon munkafeltételeinek alakulása határozza meg. A munkafeltételektől függ a munkásság gazdasági helyzete s mindaz, ami ebből következik: társadalmi és kulturális viszonyai” (Rézler 1943: 204). Ahogy Rézler 1943-ban megjelentetett írásában az 1935-ös esztendő a mérföldkő, minthogy ekkor szólt bele törvényileg az állam a munkafeltételek meghatározásába, úgy Bartha Eszter tanulmányában a rendszerváltás következményei tekinthetőek fordulópontnak a jénai Zeiss és a győri Rába gyár munkásai számára.

A munkafeltételek radikális megváltozása (elbocsátások, átszervezések) miatt Bartha Eszter elsődleges kérdése, hogy a munkások hogyan élték meg a struktúraátalakítást a két szocialista nagyvállalatnál. Ennek narratív vázán pedig megkísérli a szocialista tervgazdaság piaczgazdasággá alakulásának összetett képéből a gazdasági dimenziót kiemelni és hipotézisvizsgálatnak alávetni.

A jóléti nyugati államok gazdaságában az 1970-es években a fordizmust felváltotta a posztfordizmus, amely a kelet-európai országokat csupán a rendszerváltás után érte el. A „poszt” előtag azért szükséges, mert a termelés hierarchikus-centralizált változata helyett előtérbe kerül a hálózati alapon, csoportok és projektek mentén szerveződő munkavilág, mely demokratizáló-

¹ Történeszek közötti népszerű anekdota szerint egy ukrán történész, Sevcsenko úgy bújti ki egy több szerzős, különböző témával foglalkozó írásokat tartalmazó könyv bemutatása alól, hogy minden tanulmányt pár mondatban összefoglalt.

egyenlősítő elvével az autonómia és önszerveződés képeit felhasználva kisajátítja még a munkás-önigazgató narratívát is, aminek révén kapitalista jelszóvá alakít egy antikapitalista kritikát. Weber alapján Boltanski és Chiapello (2005) nevezi ezt a kapitalizmus harmadik szellemének, ami a vasfüggönyön átjutva a keletnémet és magyar munkások diskurzusában egyaránt gyengítő erőként hatott a munkahelyi kollektívákra. Ennek a látszólagos ellentmondását nagyon jól érzékelteti Bartha az interjúk segítségével. Ugyanakkor a szerző szerint a váltást különbözőképpen értelmezte a két ország munkássága, míg a magyar esetben hangsúlyos volt a „*hanyatlás narratíva*”, addig a német munkavállalók a nosztalgia vagy a multinacionális cégek hibáztatása helyett a verseny éleződésétől és a kíméletlen önérdektől tartottak, de az átszervezéseket, leépítéseket szükséges rosszként inkább fogadták el, mint magyar társaik. Talán az egyetlen pont, amit Bartha Eszter nem hangsúlyoz az eltérő narratívák magyarázatánál, hogy amíg az NDK munkásai az általuk is kívánt német egyesüléssel a „*másik Németország*” fejlettségével szembesül(het)tek, addig a vasfüggöny leomlása után a magyar munkások inkább „*gazdag idegennek*”² lát(hat)ták a fejlesztést eszközöző cégeket. A szerző konzekvensen viszi végig magyarázatát, amelynek egyik fontos eleme, hogy a posztfordizmusba való átmenet idején a német vezetés lecserélte az üzemi gépeket, illetve a munkakörülményeken is javított, míg a magyar esetben ilyen nem történt, ami már önmagában érzékelteti a két narratíva különbségét. Nem beszélve arról, amit a szerző doktori értekezésében fejt ki, hogy Jéna és Győr, mint a két ország legfejlettebb régiói, egyáltalán nem reprezentatívak az egész országra nézve (Bartha 2011: 139), főleg nem az egykori kelet-magyarországi ipari körzeteket tekintve.

Fogarassy Gabriella és Szántó Zoltán a Privatizáció és a nevető harmadik című tanulmányukban a személyközi viszonyok előfeltételeit vizsgálták a rendszerváltás révén létrejövő tulajdonszerkezeti átalakításokban. Jelentős hangsúlyt fektetnek a triád típusú kapcsolatokra, melyeket a Simmel és Caplow-féle klasszikus modell segítségével egy esettanulmányon mutatnak be. Elsősorban a nevető harmadik (tertius gaudens) modellváltozatra koncentrálnak, melynek típusait az elméleti bevezetőben igen megvilágító példákkal rajzolják meg. Különválasztva például két termelő közötti természetes árversenyben a vásárló olcsó termékhez jutását attól a helyzettől, mikor maga a harmadik fél teremt mesterséges konfliktust a két fél között, akik felett az „*oszd meg és uralkodj*” elven győzedelmeskedik.

Esettanulmányukban a műszaki igazgató távozásában a kereskedelmi igazgató az addig stabil helyzet megkérdőjeleződését látta, és ezért invenciózus, újító

2 Erre egy remek példa, ahogy egy szakképzett munkás a Győrbe települő Audi gyárról beszél: „Egy biztos: az Audiba nem mentem volna. Semmi pénzért. Ott egy gépezelő a végére nem tud elmenni... Legjobb tudomásom szerint a munkatörvénykönyv az Audira is vonatkozik. Erre mi lett? Csináltak egy új munkatörvénykönyvet, abban nincs szabad szombat” (Bartha 2011: 25).

szándékú elképzeléseit élesebben állította szembe az igazgató kiváráó politikájával.

A gazdasági rendszerváltás idején a két fél eltérő céljai között az önálló érdekartikulációval nem, de presztízzsel rendelkező főkönyvelő vált a mérleg nyelvéné, akit az igazgató támogatóként maga mellé állított. A kereskedelmi igazgatónak a középvezetők támogatásával felépített privatizációs terve így kudarcba fulladt, és az igazgató, illetve a kereskedelmi igazgató közötti harc valódi győztese a jutányos áron magánvagyonhoz jutó új tulajdonos lett, aki az igazgatót ügyvezetővé avanszálta, miközben megszabadult a középvezetéstől a kereskedelmi igazgatóval együtt. A fent vázolt eset olyan szempontból nagyszerű példa, hogy a triád modellt a szerzők Mandelbrot-halmazként fedezik fel a vállalaton belül, majd a vállalat átalakulásával a létrejövő piac és a vállalat között is. Ám az esettanulmány statikusságának ellensúlyozására hasznos lett volna a hálózati tőke és a kapcsolatérzékeny útfüggés³ legalább utalásszerű használatával a létrejövő klikkharcok modellezését gazdagabbá tenni.

Janky Béla Övé a gyár, magadnak építéd! Munkaszervezet és privatizáció című esettanulmányában a rendszerváltás hatására a munkások és a vezetőség között megváltozó kapcsolatokat vizsgálta, különös tekintettel az informális szegmensre. Szappanos András Paradoxonok a magyarországi vállalatok életében címmel esszéisztikusan rendszerezi, miként változtak meg a vállalati struktúrában dolgozó vezetők lehetőségei (menedzserszemlélet), illetőleg a tulajdonosi elvárások. Az alternatív vitarendezés a gazdaságban című blokk kezdőtanulmánya az alternatív vitarendezési módszerek (AVR) közül a mediációval kapcsolatosan felmerülő problémákat elemzi. Az AVR módszerek a második világháború után Amerikában egyre komolyabb hangsúlyt kaptak. Maga Rézler Gyula 1976-tól kezdte meg gyakorlati és elméleti munkáját ezen a téren, az évezredfordulóig több mint ezer munkaügyi vitában hozott döntést, ebből körülbelül harminc esetben olyan precedens értékű ügyekben, melyek publikálásra is kerültek, elősegítve nemzetközi szaktekintéllyé válását. Annak ellenére, hogy Magyarországon csupán az utóbbi években vált szélesebb körben ismertté és alkalmazottá a fenti eljárás, a téma nagysága miatt Balogh Eszter már a tanulmánya címében is jelzi a szűkítést a vállalatközi vitákra.

Az írás azt vizsgálja, melyek azok a feltételek, amik mellett a mediációs (egyeztető) eljárás alkalmazása racionális döntésnek bizonyul, a hipotézist a használt fogalmak definiálásával igazolja. K. D. Opp alapján a vállalatközi kooperációt a várható haszonból, illetve a negatív és pozitív szankciók közül az utóbbiak előnyben részesítéséből eredezteti. Ehhez kapcsolja a kölcsönös függőséget. Gambetta bizalomkonceptióját is beemeli az elemzésbe, mivel az

3 Az alábbi két tanulmány nagyon jó példa gyanánt: (Czakó-Sík 1995: 3–12), illetve: (Sík 2001: 11–24).

a fentiekhez hasonlóan egy piaci cég profitábilis működését elősegíti, hiszen az egyik cég azért bíz meg egy másikban, mert feltételezi, hogy az hasznos számára. Mindezen kooperációt elősegítő tényezők ellenére az opportunizmust magyarázni kell, mint lehetséges alternatívát, ám Balogh Eszter érvelésében a fenti, „a másik felet kijátszó” alternatíva akkor valósul meg, ha a piaci kapcsolatok sűrűsége kicsi és a szereplők atomizáltak. Tehát ha nincs a vállalkozások között függő helyzet, vagy a jogi szabályok kikényszerítése bizonytalan.

A tanulmány igen jól veszi sorra és rendszerezi a konfliktusok előfeltételeit és az azok összekapcsolódása révén létrejövő konfliktusokat, de csak egy helyen – az autóipari empirikus eredmények közlése után a speciális tudást igénylő szűk piac révén kialakuló vállalatközi kapcsolatoknál – definiálja a bizalmat inkább az alternatív lehetőségek hiányával (jogsabályi lyukak, „szervezeti foglyokként” csak az adott iparághoz értenek). Noha az autóipar esetében nevesített három konfliktust (kompetenciahiány, a szellemi innováció ellopása és a körbetartozás) éppen az implikálja, hogy a Mari Sako terminológiája alapján az inkább távolságtartó („a cégeket szerződések, s nem informális megállapodások kötik össze”) vállalatközi kooperációk nem annyira a Gambetta-féle feltételezett, mint inkább a kényszerített bizalmon, illetve a körbetartozás esetén az alternatívák hiányán (nincs megfelelő jogi eszköz) alapul. Ám éppen az opportunizmus elemzése révén teszi látványossá az írás, hogy milyen gazdasági környezetben lennének alkalmasak az AVR technikák, mivel a polgári perekben jogtechnikailag nehezebben ítéltető meg a felek intenciója, mint egy alapvetően helyreállító, resztoratív eljárásban.

A Munkaügyi mediáció – nemzetközi kitekintés és hazai jellegzetességek című írásban Lovász Gabriella a mediáció intézményesülését veti össze több európai és amerikai példán keresztül. Ez teszi lehetővé, hogy a hazai kollektív munkaügyi mediáció lehetőségeiről adjon általános képet.

Tarczal Katalin a Választottbíráskodás és döntőbíráskodás jogszabályi hátterét és intézményesülését veszi sorra jogelméleti keretekbe ágyazva (orientatív és regulatív jogi kultúrák).

Rézler Gyula, mikor 1998-ban a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta, székfoglaló előadását az arbitráls szociológiájának szentelte. Ebben egy helyen úgy fogalmaz, hogy az egyéni panaszos olyan hasznot mindenképpen lát az arbitrálsból, hogy panaszát előadhatja, véleménye kifejtése egyfajta katarzisként működhet (Rézler 2011: 237).

Ha a harmadik blokkot, Az alternatív vitarendezés perspektíváit nézzük, akkor Nádházy Zsolt Vissza a jövőbe – avagy tradicionális indián békéltető szertartások az internetes mediáció korában írásából úgy tűnik, Rézler fenti megállapítása

inkább a modern, nyugati civilizáció örökösére igaz, de a navaho indiánokra nem. Habár a navahok több száz éve használnak olyan tradicionális vitarendezést, amelyre az arbitráls és mediáció egyaránt kútfőként tekint, a navaho indiánok inkább a közösség harmóniájának fenntartására törekszenek, akár a felek ellenében is.

Az AVR gyökerei megtalálhatóak azokban az ősi vitafeloldó eljárásokban, amelyek reneszánszukat élik például az USA déli államaiban élő navaho indiánok békéltető programjában. A Navaho Törzsi Bíróság mára már vezető szerepet tölt be a megközelítőleg 170 amerikai tradicionális bíróság között. Az írás egy XIX. század második felében zajlott telepese-indián vitán (Crow Dog-ügy) keresztül mutatja be (ahol egy sziú harcos a telepésekkel szövetséges vezetőt megölte, de ezért az amerikai hatóságok megdöbbenésére nem életével, hanem jóvátételi összeggel kellett fizetnie), hogyan fogadta el végül az Amerikai Legfelsőbb Bíróság az indián joggyakorlatot.

Azonban a navaho vitarendezés naat'aanii-jának (tkp. közvetítő – konfliktuskezelő) meghatározása igencsak problematikus. A szerző az elején leszögezi, hogy nem vezetőről van szó, később mégis a „törzs megbecsült”, ráadásul „kiválasztottságtudattal” rendelkező tagjáról beszél, aki iránt határtalan tisztelettel viseltetnek. Habár Nádházy az elején jelzi, hogy az indiánokon (mindegyik, vagy csak a navahók?) kívül „senki nem tud... elképzelni igazságszolgáltatási rendszert... központosított hatalmat gyakorló személy nélkül”, mégsem törekszik a fent vázolt ellentmondás feloldására, noha az olvasói nagy valószínűséggel nem indiánok. A cikk érdeme, hogy jól megvilágítja a tradicionális vitarendezés és annak modern formája közti különbséget. Egy navaho ceremónia a szabad ég alatt vagy szentnek tekintett helyen folyik le csak törzstagok részvételével, amelyen részt vehetnek nézőként a nem érintettek is. A modern mediációs ülésen éppen a titoktartás miatt ez elképzelhetetlen, hiszen az kizárólag az érintettek jelenlétében zajlik, mert a bizalmas légkör, és nem a közösség elvárásának való megfelelés a cél. Az egyéni érdekek mutatis mutandis ugyanígy háttérbe szorulnak a navaho vitarendezésben a közösség érdekében.

A Rézler Gyula Alapítvány kuratóriumi tagja, Krémer András hosszú időre visszatekintő település- és városszociológiai munkássága okán is igazán alapos és részletgazdag gyakorlati útmutatóként is használható írásban elemzi az alternatív vitarendezést az államigazgatás, a közszolgáltatások és a környezeti konfliktusok területén.

Az írás kétségtelen előnye, hogy a konfliktust végig olyan lehetőségként kezeli, ami lehetővé teszi a különböző, akár speciális egyeztető eljárások igénybevételét és hasznosítását.

A blokk további tanulmányai a mediáció perspektíváit elemzik. Tallódi Tímea Mediáció testközelből – a folyamat és az alkalmazott eszközök a gyakorlatban címmel egy esettanulmányon keresztül mutatja be a mediátor lehetőségeit. Fellegi Borbála Tömegnövelés és szálkásítás – a magyarországi büntetőügyi mediáció intézményének elemzése, illetve Máthé Tímea Az agresszió kezelése büntetőügyi közvetítésnél című tanulmányok már címükben is jelzik, hogy a büntetőügyeket mennyire átalakíthatja a jövőben a mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás. A recenzált kötet gazdag, több irányba haladó tematikája a konfliktusok elemzéséből a második felére a kényszerű, és valakinek igazat szolgáltató megoldások helyett a problémák feloldásához kínál elméleti és gyakorlati megközelítéseket. Tartalmaz olyan igazságszolgáltatással és helyreállító igazságszolgáltatással, illetve büntetőjoggal kapcsolatos műveket, ahol a törvényi változások már időszerűtlennek tűnnek egyes konkrét tényeket, de többségük ma is érvényes, és az ezekre épülő elméleti megállapítások adaptálhatóak az új jogszabályi környezetre is. Rézler Gyula az általa létrehozott ösztöndíjat firtató kérdésre úgy válaszolt: „igyekeztem valamit visszaadni a magyar szociológiának...”. Jelen tanulmánygyűjtemény bizonyítja, hogy a diszciplína itthoni művelői jól sáfárkodnak ezzel az adománnyal.

Irodalom

- Bartha E. (2011): *Magányos harcosok*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Tanszék.
- Bartha E.: „Ahogyan itt nyugatnémet márka lesz, ti mind elveszítitek az állásokat” – Magyar és keletnémet munkások az újkapitalizmusban. In: Janky B. (szerk.) (2011): *Szervezet, konfliktus, mediáció – Tanulmányok a 100 éve született Rézler Gyula emlékére*. Budapest: Rézler Gyula Alapítvány – Gondolat Kiadó.
- Boltanski, L. – Chiapello, E. (2005): *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso Books.
- Czakó Á. – Sík E. (1995): A hálózati tőke szerepe Magyarországon a rendszerváltás előtt és után. *2000*, (7): 3–12.
- Janky B. (szerk.) (2011): *Szervezet, konfliktus, mediáció – Tanulmányok a 100 éve született Rézler Gyula emlékére*. Budapest: Rézler Gyula Alapítvány – Gondolat Kiadó.
- Rézler Gy. (1943): A magyar munkás szociális helyzete. *Kárpátmedence*. III. évf. (4): 204. (In: Tóth P. P. [szerk.] [2011]: *Válogatás Rézler Gyula 1932 és 1999 között megjelent írásaiból*. Budapest: Rézler Gyula Alapítvány – Gondolat Kiadó, 84.)
- Rézler Gy.: Az arbitráls szociológiája. In: Tóth P. P. (szerk.) (2011): *Válogatás Rézler Gyula 1932 és 1999 között megjelent írásaiból*. Budapest: Rézler Gyula Alapítvány – Gondolat Kiadó, 237.
- Sík E. (2001): Kapcsolatérzékeny útfügghőség. *2000*, (7–8): 11–24.

- Tóth P. P. (2002): Rézler Gy. (1911. május 31.–2001. október 29.) *Szociológiai Szemle*, (1): 85–89. (Illetve: Tóth P. P.: Rézler Gy. [1911. május 31.–2001. október 29.] In: Tóth P. P. [szerk.] [2011]: *Válogatás Rézler Gyula 1932 és 1999 között megjelent írásaiból*. Budapest: Rézler Gyula Alapítvány – Gondolat Kiadó, 268–273.)
- Tóth P. P. (szerk.) (2011): *Válogatás Rézler Gyula 1932 és 1999 között megjelent írásaiból*. Budapest: Rézler Gyula Alapítvány – Gondolat Kiadó.